УДК: 903. (94.3)

Толгонай Турган кызы
Кыргыз Республикасынын Президентине
караштуу Улуттук илимдер академиясынын
Б.Джамгерчинов атындагы Тарых,
археология жана этнология институтунун аспиранты

Толгонай Турган кызы
Аспирант Института истории, археологии
и этнологии им. Б. Джамгерчинова
Национальной академии наук при
Президенте Кыргызской Республики

Tolgonai Turgan kyzy
Postgraduate student at the Institute
of History, Archeology and Ethnology
named after. B. Dzhamgerchinov
National Academy of Sciences under
the President of the Kyrgyz Republic

МАНАС БААТЫРДЫН «ТУБАСА ТОЛУКТУК» РУХАНИЙ ТҮЗҮЛҮШҮ: ЖЕКЕ ИНСАНДЫК САПАТТАРДЫН КАЛЫПТАНЫШЫ

ДУХОВНАЯ СТРУКТУРА «ВРОЖДЕННОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ» БОГАТЫРЯ МАНАСА: ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ

THE SPIRITUAL STRUCTURE OF "INNATE WHOLENESS" OF THE HERO MANAS: FORMATION OF PERSONAL QUALITIES

Аннотация. «Манас» эпосу кыргыз элинин эң маанилүү маданий мурастарынын бири болуп саналат. Манас баатырдын образы жалаң гана аскердик чеберчиликти жана саясий акылмандыкты эмес, терең жана туруктуу руханий түзүлүштү да камтыйт. **«Тубаса толуктук»** түшүнүгү субъекттин ички бүтүндүгүн жана табигый руханий жетилгендигин баса белгилеген философиялык категория болуп эсептелет. Анын теориялык негиздери чыгыш философиясында, айрыкча буддизмдин аң-сезим жөнүндөгү окууларында кездешет.

Бул макалада тексттик талдоо жана теориялык изилдөө ыкмаларынын негизинде «тубаса толуктук» концепциясы аркылуу Манас баатырдын инсандык калыптанышы, миссиялык аң-сезими жана кагылышууларга болгон мамилеси каралат. Изилдөөнүн жүрүшүндө каармандын баш аламандык жана үзгүлтүксүз кризистер шартында руханий туруктуулугун жана баалуулук бүтүндүгүн кантип сактаганы системалуу талдоого алынат.

Жыйынтыгында Манастын баатырдыгы сырткы жетишкендиктерге гана эмес, ички жетилгендикке, өзүн-өзү аңдоого жана туруктуу руханий түзүлүшкө таянары аныкталат. Дал ушул сапат аны кыргыз элинин руханий символуна айландырган негизги факторлордун бири болуп саналат.

Ачкыч сөздөр: Манас, баатырдык эпос, тубаса толуктук, улуттук рух, субъекттик аң-сезим, символ, акылмандык.

Аннотация. Эпос «Манас» является одним из важнейших культурных наследий кыргызского народа. Образ Манаса-батыра включает не только воинское мастерство и политическую мудрость, но и глубокую и устойчивую духовную структуру. Понятие «врождённой целостности» рассматривается как философская категория, подчеркивающая внутреннюю

целостность субъекта и его естественную духовную зрелость. Теоретические основы данной идеи встречаются в восточной философии, особенно в учениях буддизма о природе сознания.

В данной статье на основе методов текстуального анализа и теоретического исследования рассматриваются формирование личности Манаса-батыра, его миссионерское сознание и отношение к конфликтам через призму концепции «врождённой целостности». В ходе исследования системно анализируется, каким образом герой сохраняет духовную устойчивость и ценностную целостность в условиях хаоса и непрерывных кризисов.

В результате установлено, что героизм Манаса опирается не только на внешние достижения, но и на внутреннюю зрелость, самопознание и устойчивую духовную структуру. Именно эти качества являются одним из ключевых факторов, превративших его в духовный символ кыргызского народа.

Ключевые слова: Манас, героический эпос, врождённая целостность, национальный дух, субъектное сознание, символ, мудрость.

Abstract. The epic *Manas* is one of the most significant cultural heritages of the Kyrgyz people. The image of the hero Manas embodies not only military skill and political wisdom but also a deep and stable spiritual structure. The concept of "innate wholeness" is considered a philosophical category that emphasizes the inner integrity of the subject and natural spiritual maturity. Its theoretical foundations can be found in Eastern philosophy, particularly in Buddhist teachings on the nature of consciousness.

This article examines the formation of Manas's personality, his sense of mission, and his attitude toward conflicts through the concept of "innate wholeness," using methods of textual analysis and theoretical research. The study systematically analyzes how the hero maintains spiritual stability and value integrity in conditions of chaos and continuous crises.

The results show that the heroism of Manas is grounded not only in external achievements but also in inner maturity, self-awareness, and a stable spiritual structure. These qualities constitute one of the key factors that have made him a spiritual symbol of the Kyrgyz people.

Keywords: Manas, heroic epic, innate wholeness, national spirit, subject consciousness, symbol, wisdom.

Кириш сөз. Манас эпосу көлөмү, татаал каармандар системасы жана терең идеялык мазмуну менен дүйнөлүк баатырдык эпостордун арасында өзгөчө орун ээлейт. Кыргыз элинин IX–XII кылымдардагы тарыхый шарттары, саясий кагылышуулар жана маданий түзүлүш эпостун жаралышына себеп болгон. Эпостун каармандарынын ички дүйнөсү, баатырдык милдеттери жана моралдык тандоолору кыргыз элинин философиялык жана маданий аң-сезимин чагылдырган.

Мурунку илимий изилдөөлөр көбүнчө Манас баатырдын аскердик жөндөмүнө, саясий акылмандыгына жана улуттук тарыхтагы символдук ролуна көңүл бурган. Бирок анын **руханий туруктуулугу** жана узак мөөнөттүү маданий таасири тууралуу системалуу талдоо жетишсиз жүргүзүлгөн.

Бул макалада **«тубаса толуктук»** философиялык түшүнүгү аркылуу Манас баатырдын инсандык калыптанышы, миссиялык аң-сезимин жана кризистик шарттардагы руханий туруктуулугун изилдөөгө аракет кылынат.

«Тубаса толуктук» түшүнүгүнүн идеялык булактары (эпостук контекст менен) чыгыш философиясынын түшүндүрмөсүндө бардык жандыктардын табияты кемелдикке умтулат («тегерек аң-сезим сутрасы»). Ар бир жандык өзү менен туулган потенциалдуу кемелдикти камтыйт, жана бул потенциал **сырттан берилген эмес**, ички өзүн-өзү аңдоо аркылуу ишке ашат.

Адам же башка жандык **жамандык же жетилбестик менен төрөлбөйт**. Анын ичинде башынан эле акылмандыкка, адилеттүүлүккө, руханий жетилүүгө умтулган **ички мүмкүнчүлүк** бар. Башкача айтканда, кемелдик — сырттан берилүүчү нерсе эмес, **ички табиятта бар**. **Кемелдикке умтулуу процесси** адамдын жашоосу — ошол ички потенциалды **ачуу же ойготуу процесси**

болуп эсептелет. Бул үчүн аң-сезимди өнүктүрүү, адеп-ахлактык жүрүм-турум, руханий машыгуу (өзүн аңдоо) керек.

Манас баатырдын образы аркылуу алып карасак. Эпосто Манастын бала кезинен тартып эле өзгөчө сапаттарга ээ экени сүрөттөлөт. Ал жаш кезинен эле тайманбас мүнөзү, акылмандыгы жана элдин тагдырына болгон жоопкерчилиги менен айырмаланат. Мисалы, эпостун айрым варианттарында Манас бала кезинде эле адилетсиздикке каршы чыгып, өзүнүн теңтуштарын коргогон учурлары баяндалат. Бул эпизоддор баатырдын күчү же аскердик жөндөмү кийинчерээк калыптанганы менен, **анын ички адилеттүүлүк сезими жана лидерлик сапаттары тубаса мүнөзгө ээ экенин** көрсөтөт. Ошондой эле Манастын элди бириктирүү миссиясы да анын ички табигый сапаттары менен байланышкан[5. 77]. Ал өзүнүн жеке кызыкчылыгынан жогору туруп, элдин тынчтыгын жана келечегин ойлойт. Бул сапаттар анын инсандык түзүлүшүндө **тубаса руханий потенциал бар экенин** көрсөтөт. Алмамбет менен Манас баатырдын жолугушуусу эпостогу эң маанилүү окуялардын бири болуп саналат. Бул эпизод каармандардын ортосундагы достукту гана эмес, Манастын ички адилеттүүлүк сезимин жана руханий кеңдигин да көрсөтөт.

Манас менен Алмамбеттин жолугушуусу: достук жана адилеттүүлүк. Алмамбет менен Манас баатырдын жолугушуусу эпостогу маанилүү эпизоддордун бири болуп саналат[6. 37]. Бул окуя Манастын инсандык сапаттарын, анын адилеттүүлүккө жана адамдык баалуулуктарга болгон мамилесин ачып көрсөтөт.

Эпостун айрым варианттарында Алмамбет өз элин таштап, адилеттүүлүктү издеген баатыр катары сүрөттөлөт. Ал өзүнүн мурунку чөйрөсүндө көргөн адилетсиздикке каршы чыгып, жаңы жол издөөгө аргасыз болот. Манас менен жолуккан учурда ал өзүнүн тагдыры жана максаты тууралуу ачык айтып берет. Бул жерде Манас баатырдын мүнөзү өзгөчө ачылат. Ал Алмамбетти четке какпай, анын сөзүн угуп, анын ниетин түшүнүүгө аракет кылат. Манастын бул чечими анын **ички акылмандыгын жана адилеттүүлүккө болгон табигый умтулуусун** көрсөтөт. Башкача айтканда, ал адамды анын келип чыккан жери же мурдагы байланышы аркылуу эмес, анын ниети жана адеп-ахлактык сапаттары аркылуу баалайт.

Эпосто Манастын адамга болгон баасы анын келип чыккан жери менен эмес, анын ниети жана сапаты менен өлчөнөрү белгиленет. Муну төмөнкү саптар чагылдырат:

«Жакшы менен жаманга
Жараткан өзү тараза.
Жакшы болсоң жаныма,
Жаман болсоң жолума».[5. 379]

Бул сөздөр Манастын адилеттүүлүккө негизделген дүйнө таанымын көрсөтөт. Алмамбетти кабыл алуу аркылуу Манас өзүнүн **ички акылмандыгын жана руханий кеңдигин** көрсөтөт. Натыйжада алардын ортосунда бекем достук түзүлүп, бул достук эпостогу көптөгөн окуяларда маанилүү роль ойнойт[7. 58]. Бул эпизод философиялык жактан караганда, адамдын ички адилеттүүлүк сезими жана руханий потенциалы туура шартта ачыла турганын көрсөтөт.

Мындай мамиле Манастын инсандык түзүлүшүндө **тубаса руханий толуктук бар экенин** айгинелейт. Ал өзүнүн душманы болушу мүмкүн болгон адамды да түшүнүүгө жана ага ишеним көрсөтүүгө даяр. Натыйжада Манас менен Алмамбеттин ортосунда бекем достук жана ишеним мамилеси түзүлөт. Бул достук кийинчерээк эпостогу көптөгөн жеңиштердин жана стратегиялык ийгиликтердин негизин түзөт.

Бул эпизод философиялык жактан алганда, адамдын ички адилеттүүлүк сезими жана руханий потенциалы туура шарттарда ачыла турганын көрсөтөт.

Манас эпосунда бул түшүнүк баатырдын ички туруктуулугунда көрүнүп турат: Согуштук кырдаалдарда, мисалы, Манас душмандар менен кагылышууда да тынч жана чечкиндүү болуууну сактайт. Бул анын **ички аң-сезиминин туруктуулугун** жана потенциалдуу кемелдикти ишке ашыра билгенин көрсөтөт[8. 93]. Ички тынчтык жана өзүн-өзү аңдоо сырттан берилген баалуу нерселерге эмес, тубаса ички түзүлүшкө таянып ишке ашат.

Адам, инсан, киши дейбизби баштапкы учурда берилген **«алгачкы табият»** идеясы негизги орунду ээлейт. Бул түшүнүк боюнча адам табигый түрдө акыйкатка, адеп-ахлакка жана жакшылыкка умтулат. Жашоо фи-

лософиясында руханий өнүгүү **сырттан алынган билимден эмес**, ички кемелдикти ойгото билүү жана жеке аң-сезимди тереңдетүү аркылуу жетишилет. Баштапкы табиятты «кайра кайтуу» деп түшүнүүгө болот. Манас эпосунда баатырдын образы бул түшүнүктү эпостук контекстте көрсөтөт: Ал өз миссиясын аткарууда чыныгы адамдык баалуулуктарга, адеп-ахлакка жана акыйкатка таянат[1. 57]. Катачылыктардан жана кыйынчылыктардан өткөндө да ички кемелдикти ойгото билүүсү баштапкы табиятка кайтып келишине окшош. Мисалы, душмандар менен сүйлөшүүдө же согуштук стратегияларды түзүүдө ал сырттан таасирлерге баш ийбейт, табигый акылмандыгына жана ички туруктуулугуна таянат.

«Тубаса толуктук» субъектинин ички бүтүндүгүн, баалуулук даражасын жана руханий туруктуулугун чагылдырган философиялык категория болуп эсептелет. Адамдын руханий туруктуулугу жана баалуулук бүтүндүгү алдын ала потенциалдуу түзүлүш катары аныкталат. Башкача айтканда, ар бир адамдын ички дүйнөсүндө кемелдикке умтулуучу мүмкүнчүлүк мурунтан эле бар жана руханий өнүгүү — бул мүмкүнчүлүктү ойготуу процесси.

Манас баатырдын кризистик кырдаалдарда да ички бүтүндүктү сактаганын түшүнүүгө жардам берет. Ички потенциал мурда эле камтылган жана кризистерде руханий туруктуулукка жана баалуулук бүтүндүгүнө алып келет. Мисалы, чоң согуштук кагылышууларда Манас өзүнүн командалык жана аскердик акылын колдонсо да, чыныгы баатырдык анын **ички гармониясына, туура чечим кабыл алуусуна жана баалуулук системасына** таянып жүрөт.

Манас баатырдын инсандык калыптанышы үчүн баатыр өз элинин келечеги жана улуттук баалуулуктары үчүн аракет кылат[2. 149]. Анын **миссиялык аң-сезими** эпостун бардык сюжеттик окуяларында көрүнөт. Душманга каршы согушта гана эмес, ички коомдук бөлүнүүлөрдү жөнгө салууда да ал баалуулуктарга таянат. Бул миссиялык аң-сезим аны **жалгыз лидерден** улуттук символго айландырат.

Манас эпосунун негизги идеяларынын бири — элдин биримдигин сактоо жана аны коргоо болуп саналат. Бул миссиянын борборунда Манас баатырдын инсандык сапаттары жана лидерлик жөндөмү турат.

Эпосто Манас жөн гана согушкер баатыр эмес, элдин руханий жана саясий жетекчиси катары сүрөттөлөт. Ал ар кандай урууларды бир максатка — элдин тынчтыгын жана эркиндигин сактоого — бириктирүүгө аракет кылат.

Муну эпостун төмөнкү саптары да чагылдырат:

«Башы кошулбас эл болбойт,
Бири-бирин эл колдойт.
Бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарып,
Бириксең күчүң зор болот»[5. 368].

Бул саптар Манастын элди бириктирүү идеясын көрсөтөт. Баатыр элдин ынтымагын эң жогорку баалуулук катары карайт. Манастын лидерлик сапаттары анын ички руханий жоопкерчилигине байланыштуу. Ал элдин тагдырын жеке атак-даңктан жогору коюп, жалпы жыргалчылык үчүн аракет кылат. Бул анын инсандык түзүлүшүндө **тубаса руханий толуктук бар экенин** көрсөтөт.

Манас кайгылуу жана катачылыктуу кырдаалдарда да ички гармониясын сактайт: Жоготууларга жана курмандыктарга карабай, ал чечкиндүүлүк жана мээримдүүлүк менен жооп берет. Баатырдын ички туруктуулугу — анын **тубаса толуктугу** менен байланышкан[3. 137], бул анын кризистерде туруктуу баалуулук системасын сактаганын көрсөтөт. Манас эпосунан алынган мисалдар аркылуу философиялык концепцияларды көрсөтсөк: Душмандар менен сүйлөшүүдө Манастын тактыкка жана сабырдуулукка таянганы «тубаса толуктук» идеясына шайкеш келет[4. 79]. Манастын стратегиялык чечимдери — бул **ички кемелдик потенциалды ойгото билүү** мисалы. Ар бир эпостук окуя баатырдын ички жана тышкы баатырдыгын көрсөтөт, бирок философиялык талдоо ички гармониянын маанисин ачат.

Жыйынтык: Макалада көрсөтүлгөндөй, Манас баатырдын **тубаса толуктук** философиялык категориясы анын кризистик шарттардагы туруктуулугун жана инсандык калыптанышын түшүнүүгө жардам берет.

Ички потенциал жана руханий кемелдик кризистерде баалуулук системасын сактоого шарт түзөт. Баатырдын ички гармониясы жана миссиялык аң-сезими аны кыргыз элинин руханий символуна айландырган негиз-

ги факторлордун бири болуп эсептелет. Эпос контекстинде алынган мисалдар философиялык түшүнүктү окуучу үчүн **түшүнүктүү жана конкреттүү** кылып көрсөтөт.

Адабияттар

1. Асанканов А., Бекмухамедова Н. Акыны и манасчи – создате ли и хранители духовной культуры кыргызского народа. – Б.: Мурас, 1999.

Ауэзов М. Киргизский героический эпос «Манас». Москва, 1961.

2. Ауэзов М. О времени возникновения эпоса «Манас». Энци клопедический феномен эпоса «Манас»: Сб. ст. об эпосе «Манас». – Б.: Гл. ред. КЭ, 1995.

3. Жирмунский В.Н. Народный героический эпос. – М.-Л., 1962.

4. Манас. Бишкек: Кыргыз ССР Илимдер академиясы, 1958.

5. Молдобаев И. «Манас» – историко-культурный памятник кыр гызов. – Б.: Кыргызстан, 1995.Саякбай Каралаев. Манас. Бишкек, 1984.

6. Радлов В. Образцы народной литературы северных тюркских племён. Энциклопедический феномен эпоса «Манас»: Сб. ст. об эпо се «Манас». – Б.: Гл. ред. КЭ, 1995.

7. Эралиев З. Первое историческое свидетельство об эпосе «Ма нас». Эпос «Манас» и эпическое наследие народов мира. Тезисы меж дународного научного симпозиума, посвященного 1000-летию эпоса «Манас». Б.: «Кыргызстан». 1995.

8. Юнусалиев Б. Киргизский героический эпос «Манас». Энци клопедический феномен эпоса «Манас»: Сб. ст. об эпосе «Манас». – Б.: Гл. ред. КЭ, 1995.